

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ (НА ПРИКЛАДІ ІСЛАМСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ)

Останні десятиріччя ХХ та початок ХХІ століття стали етапом істотних змін як у сфері глобальних міжнародних відносин, так і в розвитку політичної, соціальної та економічної ситуації в багатьох країнах світу. Розкол біполярної моделі світу сприяв виходу на перший план тих факторів міжнародних відносин, яким раніше не надавали вирішального значення. Серед них сьогодні виділяється релігія як важлива детермінанта сучасних світових процесів та міжнародних відносин між державами світу. Політична та політологічна еліта ХІХ та ХХ століть відкидали релігію як мотивацію політичного процесу, зберігаючи за нею на крайній випадок роль «додаткового до націоналізму мотиву політичної мобілізації у суспільствах, що розвиваються» [1]. І лише останнім часом, коли світ зіткнувся з феноменом могутньої релігійної мотивації, як на прикладі шахідів, що жертвують своїм життям, так і в особі президента могутньої держави, який вбачає у боротьбі зі світовим злом свою релігійну місію, стало зрозумілим, що політичний потенціал релігійного світосприйняття був недооцінений.

У даній статті автор має на меті дослідити та структурувати теоретичні концепції значення релігії як чинника міжнародних відносин та проаналізувати важливість його врахування на прикладі сучасних міжнародних відносин та ісламського фундаменталізму.

Серед зарубіжних дослідників, що займаються питанням міжцивілізаційної взаємодії необхідно назвати С. Хангтінгтона, Е. Гелнера, М. Юргенсмейера, В. Зотова та ін. Про-

блемами ісламу, як релігії та чинника міжнародних відносин, займаються зарубіжні та українські дослідники, зокрема Н. Жданов, І. Фадєєва, О. Богомолів, Б. Гончар, О. Коппель та ін.

Визначною для теоретичного дослідження релігії, як детермінанти міжнародних відносин, є стаття С. Хангтінгтона «Зіткнення цивілізацій». Лейтмотивом концепції Хангтінгтона стала теза: якщо ХХ ст. було століттям протистояння ідеологій, то ХХІ ст. буде століттям зіткнення цивілізацій та релігій. Дослідник пише: „після неї [холодної війни] найважливіші розбіжності між народами – не ідеологічні, політичні або економічні, а культурні» [2]. Цивілізаційні розбіжності більш фундаментальні, ніж розбіжності між політичними та ідеологічними режимами. Релігія розділяє людей сильніше, ніж їх етнічна приналежність. Тобто важливий постулат, що впливає з моделі Хангтінгтона, можна сформулювати таким чином: релігійні фактори відносяться до числа тих особливостей, які визначають характер цивілізації.

Дійсно, культурологічні та релігійні фактори посилюють та поглиблюють емоційну глибину незадоволення, яке викликане конкретними історичними проблемами, політичними суперечками, соціально-економічною нерівністю та геополітичними факторами. У більшості випадків ці фактори активно використовуються елітами для досягнення своїх амбіцій.

Якщо під час «холодної війни» світ був поділений за політекономічними ознаками на капіталістичні, соціалістичні країни та країни, що розвиваються, то у наш час більшого значення набуває групування

країн за етнокультурними та релігійними особливостями. Вигляд сучасного світу визначається цивілізаціями: західною, конфуціанською, японською, ісламською, індуїстською, слов'янсько-православною, латиноамериканською і, можливо, африканською. У цьому столітті зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором міжнародної політики. Найбільш кровопролитні міжетнічні конфлікти відбуваються і будуть відбуватися вдовж ліній цивілізаційного розламу. Конфлікт на межі західної та ісламської цивілізацій триває вже 1300 років. І це багатовікове протистояння не послаблюється. На північних кордонах ісламу розгортається конфлікт між православними та мусульманськими народами. На південному кордоні посилюється антагонізм між арабами-ісламістами та язичницькими або християнськими народами Чорної Африки. Релігія сьогодні, як і протягом багатьох століть, є одним із способів утвердження пріоритету цивілізації у світі.

Продовжуючи думку С. Хангтінгтона, М. Юргенсмейер висуває свою «цивілізаційну» теорію релігійного націоналізму, що перемиг націоналізм світський. Сьогодні саме релігійний націоналізм (проявом його є підйом фундаменталістських рухів по всьому світі) проявив себе як динамічна та могутня «ідеологія світового ладу». Він наголошує, що релігійний націоналізм виник як реакція на секуляризацію та деколонізацію, в яких прослідковується прихована форма культурного імперіалізму Заходу [3]. Дослідник погоджується з С. Хангтінгтоном, що конфлікти майбутнього матимуть цивілізаційний характер, але М. Юргенсмейер зсуває акценти у бік релігійного розколу.

Приклади релігійного націоналізму можна знайти у досвіді країн третього світу. Насамперед, це стосується ісламського фундаменталізму. Сьогодні це прагнення незахідних народів повернутися назад у минуле і знову віднайти втрачену опору в релігії відіграє все більшу роль на світовій арені. Адже більшість релігійних націоналістичних рухів несумісні з ідеологією лібералізму та захистом прав людини.

Ісламські держави є втіленням великих

культурних традицій, що докорінно відрізняються від західних і, у їхніх власних очах, набагато їх перевершують. Могутність і наполегливість цих країн зростає у порівнянні з Заходом, а конфлікти інтересів і цінностей множаться і стають усе більш гострішими. В ісламському світі немає держави, яка могла б виступати як лідер, тому ставлення до Заходу в різних мусульманських країнах дуже відмінне. Однак починаючи з 1970 року в ісламському світі склалася досить послідовна тенденція, яку характеризують розквіт фундаменталізму, перехід влади від прозахідних до антизахідних урядів, ведення неоголошеної війни між чисельними ісламськими групами і Заходом, а також послаблення режиму безпеки, що існував в епоху «холодної війни» у відносинах між рядом мусульманських держав і Сполученими Штатами Америки.

Саме в той період соціальне середовище в зоні поширення ісламу через соціально-економічні проблеми, що накопичилися, при високому прирості населення виявилось сприятливим для пошуку соціальної справедливості на шляхах «релігійної досконалості». Міжнародні умови, особливо в їх кризовому прояві (переважання конфронтаційності між двома основними соціально-політичними системами сучасності в підходах до глобальних і регіональних проблем), стимулювали створення організацій і угруповань, що намагалися запропонувати свої шляхи вирішення хронічних проблем, у тому числі й на основі постулатів релігії.

Серед причин ісламізації внутрішньої і зовнішньої політики держав світу можна виділити наступне: методи, а також темпи вибору і реалізації шляху соціально-економічного розвитку; активне вторгнення капіталістичних і псевдосоціалістичних відносин та відповідних інститутів в традиційні соціальні структури і замкнуті політичні системи країн Сходу; орієнтація традиційних східних інститутів влади на відтворення пануючої ідеології в умовах «обраності» й «єдиності».

У переважній більшості країн Сходу релігія грає значну роль, релігійні організації у ряді випадків володіють ефектив-

нішими, ніж у світських політичних партій, механізмом дії і маніпулювання свідомістю і поведінкою мас. Важливим політичним інститутом цих процесів є мечеть і її практичні можливості по роботі з населенням.

Лавиноподібне зростання активізації релігійних течій з поширення ісламу, їх вплив на систему міжнародних відносин поставив наприкінці 60-х – початку 70-х років у теоретичну та політико-практичну площину проблему ісламської альтернативи світового ладу. За короткий період розвернувся широкомасштабний політичний процес, у рамках і в результаті якого створювалися інститути міжурядового і неурядового характеру, направлені на реалізацію основних ідей ісламської концепції світового ладу. Цей процес у світовій політиці одержав назву «Ісламський бум», помітним проявом якого став рух «Ісламська солідарність». Період формування «ісламської хвилі» в міжнародних відносинах умовно визначають рамками 1969-1979 років [4].

Релігійний чинник в політичному житті країн зони поширення ісламу набув глобального характеру через свою широку соціальну базу, транснаціональність, поліцентризм крупних фінансових можливостей нафтовидобувних держав, а також відносної стійкості у внутрішній і зовнішній політиці значного числа країн Азії й Африки.

Саме іслам став єдиною релігією світу, частка прихильників якої значно виросла за 100 років (1900-2000 рр.) з 13 до 19,5% від загального населення земної кулі [5].

Кінець ХХ ст. став свідком саудівської, пакистанської й іранської релігійних моделей організації життя суспільства і держави та спроб поширити ці моделі на деякі інші оточуючі їх країни. Ісламські партії і рухи заявили про себе в різних формах (від парламентської боротьби в Туреччині до озброєної боротьби проти уряду в Алжирі) в політичному житті практично всіх країн зони поширення ісламу. Феномен режиму талібів в Афганістані повинен залишатися серйозним попередженням світовій цивілізації, як сукупності різних цивілізаційних потоків про

те, що в одному з її потоків реально існують екстремістські форми ісламізму як політичної практики.

Самі суперечності релігійно-політичного й економічного характеру ведуть до того, що держави зони поширення ісламу і за її межами використовують екстремістські угруповання, а в ряді випадків спеціально їх створюють для боротьби один проти одного. Адже екстремізм може народжуватися з філософсько-політичних переконань, але щоб він перетворився на політичну практику, для його підкріплення потрібні гроші, паспорти і зброя, а також професійно підготовлені люди.

У зоні ісламу з'явилася зброя масового знищення – ядерна зброя. У 1998 році Пакистан і Індія обмінялися випробуваннями ядерної зброї. Ізраїль теж натякає на володіння ядерною зброєю. Іранська ядерна програма може створити реальні можливості для виробництва ядерної зброї [6].

Важливим соціально-економічним фактором поширення фундаменталізму є маргіналізація широких верств населення (в містах), при цьому найбільш віруючого, яке становить соціальну базу екстремістського ісламу. Поширення політичного ісламу, на наш погляд, пов'язане і з особливостями місцевої політичної культури, що характеризується закритістю, коли немає можливостей для цілком вільного виявлення відмінної від офіційної точки зору у всіх без винятку мусульманських країнах (відмінні лише ступінь закритості та схеми реалізації цензури – для деяких президентських демократій характерні більш непрямі та м'які ножиці).

Слід сказати, що, окрім соціально-політичних причин, існують і певні догматичні передумови виникнення політичного ісламу – у вигляді деяких концептів, які допускають, недружне щодо представників інших релігій тлумачення, особливо якщо останні виступають у ролі можновладців над мусульманським населенням. Відсутність ієрархічного інституту церкви, подібного до християнського (при наявності, всупереч частим твердженням мусульман, духовного прошарку), приз-

водить до того, що в принципі не існує найвищої інстанції, котра могла б визнати екстремістські течії ерессю, звузивши до мінімуму їх соціальну базу.

Щоб оцінити реальні перспективи розвитку політичного ісламу та його роль як фактора світової політики в більш чи менш тривалій перспективі, необхідно визначити, у чому ж полягає специфіка ісламського фундаменталізму.

У широкому розумінні фундаменталізм – це певні основи, сповідування певної концепції (не обов'язково релігійної), правилам, що регламентують спосіб життя. Базисом фундаменталізму є могутня віра в те, що шлях, запропонований ідеологами, – єдино правильний. Привабливість фундаменталізму полягає у простоті ідеології, її розуміють усі, оскільки вона звертається насамперед до емоційного боку людини.

Ключовими моментами логіки цієї боротьби є: 1) заперечення легітимності діючих властей на основі одвічних, непідвладних людській волі законів (вищого божественного закону – в політичному ісламі); 2) сакралізація суспільного конфлікту (джихад) і легітимізація насильства; 3) ставка на маргінальні суспільні групи (міські люмпени в мусульманських країнах та етнічні меншини – в країнах з переважанням неісламського населення, таких як Індія і Росія), які завдяки своїй участі в боротьбі мають отримати шанс значно поліпшити своє становище в суспільстві; 4) заперечення культурних цінностей суспільства, що підлягають революційному перетворенню («нова джахилія» – невігластво, язичництво, в якій ісламісти звинувачують своїх сучасників); 5) ідея особливої обраності і керівної ролі освіченої меншості щодо решти людства (принцип «керуючої ролі» ісламської умми).

Специфіка ісламського фундаменталізму полягає в тому, що він не просто закликає повернутися до якихось первісних принципів віри, а скоріше нав'язує особливу модель поведінки, а саме – закликає сучасних мусульман відтворити саму атмосферу першого століття ісламу – вжитися в неї і тоді, нібито, всі проблеми бу-

дуть вирішені. Фундаменталісти пропонують своїм однодумцям взяти участь у своєрідній рольовій грі, особливому «пейнтболі», ареною якої, на відміну від першого золотого віку, має стати увесь світ. Насправді такий підхід веде до створення зовсім нового ісламу. На зміну релігії спасіння через книгу (Коран), якою виступає іслам на тлі християнства, народжується релігія дії. Така релігія, очевидно, цілком відповідає настроям суспільства, що прагне вирватися з багатовікового застою. Такий підхід до розуміння ісламського фундаменталізму отримав назву «імітаційний» [7].

Фундаменталісти створюють і новий пантеон замість святих праведників і чудотворців (валі) народного ісламу за зразком еліти сподвижників пророка – асхабів і ансарів – в образі сучасників, які загинули у священній війні, – шахидів. Їхніми іменами називають бойові підрозділи тощо.

Імітаційний підхід, який так явно переважає над теоретизуванням, надає політичному ісламу потенційно більшої привабливості для широких народних мас. Термін «фундаменталізм», таким чином, за своєю внутрішньою формою дещо обмежує розуміння суті загального явища. Він відображає лише один з аспектів даного руху – певну ціннісну орієнтацію. Насправді народжується нова релігія, новий іслам. Віссю його стає ідея боротьби у найширшому розумінні. Замість споглядального ісламу, побудованого на тлумаченні священних текстів, народжується релігія дії. Іншим важливим моментом, який необхідно враховувати при оцінці потенціалу популярності фундаменталістської ідеології, є її здатність відображати і задовольняти інтереси своєї аудиторії.

Близькосхідне суспільство характеризується складнішою соціальною структурою, ніж західне. Для нього характерна низька соціальна мобільність, що призводить до консервації на різних рівнях, у кожній окремішій соціальній ніші, своїх, часто доволі архаїчних форм суспільної свідомості, стереотипів і моделей соціальної поведінки.

Ситуація, за якої поширюється полі-

тичний іслам, типологічно однакова: чи це Єгипет, Іран чи Північний Кавказ:

- зубожіння і люмпенізація широких верств мусульманського населення, яке часто втрачає традиційні механізми самозабезпечення;
- наявність зовнішньої сили, котра ідентифікується як неісламська й активно втручається у внутрішнє життя чи формально керує даною територією;
- клановий, замкнутий характер влади, що нерівномірно розподіляє економічні блага на користь обмеженої еліти.

Найбільш сприятливий ґрунт, як показують останні події, ісламський фундаменталізм знайшов на Північному Кавказі, особливо в Чечні. Цьому не в останню чергу сприяє маргінальне становище, яке займали північнокавказькі суспільства у колишньому Радянському Союзі. Їх маргінальність у радянському суспільстві, з його досі неподоланим поділом на росіян і неросіян, значно перевищувала маргінальність закавказців і деяких інших мусульман, таких як татари.

Для мусульманського світу подальший ренесанс ісламу означає прагнення до активнішої участі мусульманських країн у світовій політиці. Те, наскільки конструктивною буде ця участь, залежить від низки факторів їх внутрішнього економічного, політичного та соціального розвитку. При усуненні певного радикального на шарування іслам може стати, для різних за своєю орієнтацією політичних рухів, своєрідним спільним фундаментом, необхідним для пошуку нових успішніших соціальних моделей, які сприймалися б, нарешті, не як привнесені ззовні, а свої, споконвічні, що доволі важливо на тлі кризи ідентичності, що переживають ці країни.

Проблема співвідношення західних демократичних зразків з політичними режимами незахідних країн, зокрема країн ісламського світу, і досі викликає інтерес у багатьох науковців та політичних діячів. Демократія може утвердитися й інституціоналізуватися на конкретному національному ґрунті лише в тому разі, коли загальноприйняті цінності і норми стануть поведінковими настановами для більшості

населення. Сьогодні ісламський світ у процесі «демократичного» саморозвитку всіляко прагне відстояти притаманні йому соціально-політичні устрої, обмежуючи вектор своєї залученості до сучасних глобалізаційних процесів лише економічними спрямуваннями. Економічна лібералізація, яка активізувалася в країнах Аравійського півострова останніми роками і була спричинена глобалізаційними процесами та прагненням пристосуватися до них, породила на Заході сподівання, що наступним кроком повинна стати демократизація політичних систем. Перші її паростки вбачалися у прийнятті конституцій у 1990-ті роки, створенні консультативних рад і навіть парламентів (Кувейт і Бахрейн, 1973-1975 рр.). Трансформації в політичному житті аравійських держав намагалися втиснути в систему західного категоріального апарату, відтак робили висновок про їх повну невідповідність демократичним стандартам. Але аравійські народи і не думають брати за взірць західні політичні моделі.

Багато дослідників погоджуються, що в країнах Близького та Середнього Сходу є потенціал модернізації й демократизації [8]. Якщо Туреччина демонструє приклад сумісності ісламу з секуляризмом, демократією і навіть західними нормами життя, то такий приклад можуть наслідувати й інші країни регіону, що викликає занепокоєння деспотичних близькосхідних режимів і теократичного Ірану.

Тобто процес демократизації східних країн, як результат глобалізаційних інтеграційних процесів, стикається з низкою проблем. Наприклад, проведення вільних виборів за демократичним зразком (Алжир, Йорданія) показали, наскільки популярними є фундаменталістські доктрини, особливо серед молоді. Стратегічна помилка влади цих двох країн полягає в тому, що вони провели вільні вибори, але не створили спочатку багатопартійну систему, яка вміщує і світську опозицію. Досвід Туреччини доводить – сам по собі іслам не є перешкодою для демократичних змін. Він стає інерційним чинником лише тоді, коли його використовують як обґрунтування верховенства держави або оліга-

рхічних груп, котрі прагнуть зберегти свою владу і вплив, зміцнити існуючу систему.

Існують розбіжності у ставленні до західних цінностей, зокрема до демократії, між фундаменталістами-теоретиками і фундаменталістами-політиками. Перші відверто критикують і нехтують західною демократією як такою, що є несумісна з ісламом. Вони піддають сумніву її ефективність у самих західних суспільствах. Другі, суворо дотримуючись принципів «ісламських норм», водночас широко використовують сучасну політичну термінологію, позиціонуючи себе як «захисників демократії і прав людини», хоча й трактують ці терміни скоріше у дусі шаріату, аніж в інтерпретації класиків жанру Ш.Л. Монтеск'є або Ж.-Ж. Руссо. При цьому задекларована фундаменталістами-політиками прихильність до демократії має лише тактичний характер, бо вони прагнуть легітимізуватися в сучасному світі, в якому демократичні цінності є давно і надійно визнаними. У цілому ж діяльність радикальних ісламістів справляє помітний вплив на політичну ситуацію в ісламському світі, обмежує сфери дії правлячих режимів, уповільнює проведення ними структурних реформ, підриває політичну стабільність і блокує процеси політичної демократизації.

Виділяють третій тип політичних лідерів, до яких належать помірковані ісламісти, всіляко пропагують свій варіант демократизації [9]. Сьогодні цей варіант є найбільш поширеним у мусульманському світі. На відміну від радикалів, помірковані ісламісти розглядають ісламізацію всіх елементів суспільного життя як поступовий процес, що здійснюється мирними засобами на основі постійної, копіткої, різноманітної роботи в низових соціальних структурах, роботи, яка неодмінно враховує місцеву специфіку.

У сучасних умовах важливого значення набуває проблема виявлення потенції та перспектив позитивного діалогу культур та цивілізацій, встановлення механізмів стійкої взаємодії між цивілізаціями як основи для регуляції міжнародних відносин та плідного розвитку. Позитивні кроки в

цьому напрямі було зроблено мусульманською цивілізацією. В цьому контексті важливого значення набуває висунута в 1998 році ініціатива Ісламської Республіки Іран, що виступила на Генеральній Асамблеї ООН із пропозицією про внесення до порядку денного ГА ООН нового пункту-діалогу між цивілізаціями.

Ця ініціатива знайшла підтримку серед держав – членів ООН. Питання діалогу між цивілізаціями протягом останніх років лишається одним з основних питань порядку денного ООН, оскільки саме такий діалог сприяє забезпеченню міжнародної та регіональної безпеки, розвитку двосторонніх відносин між державами на міжнародному рівні. У даному контексті під діалогом цивілізацій розуміється свідома настанова, імператива, яка потребує концептуальної розробки та інституційного оформлення. Основною метою діалогу є перехід від теорії до практики. І якщо справді можливо за допомогою діалогу визначити нову парадигму міжнародних відносин, то цей перехід від теорії до практики набуває реальних рис.

Розвиток відносин між мусульманською та іншими цивілізаціями значно ускладнився внаслідок подій 11 вересня 2001 року.

Виходячи з гетерогенного характеру близькосхідної регіональної системи, в тому числі і в цивілізаційному аспекті, потребують аналізу особливості процесу її формування і розвитку, який значною мірою сформував характерні риси міжцивілізаційних взаємодій у цьому регіоні. У процесах формування та функціонування різних регіональних підсистем міжнародних відносин географічний фактор завжди відігравав важливу роль. Географічне середовище впливало на характер та інтенсивність міждержавних відносин, відіграло значну роль у процесі системотворення, в структурі, функціонуванні та розвитку системи міждержавних відносин.

Одним із найбільш поширених факторів, який призводить до утворення регіональних та субрегіональних структур, є регіональні конфлікти. Близький Схід вважається відносно самостійною підсистемою міждержавних відносин [10], у тому

числі і внаслідок наявності цілого комплексу, ієрархії тісно взаємопов'язаних конфліктних ситуацій, центральне місце серед яких займає близькосхідний конфлікт. Одним із найбільш тривалих конфліктів регіонального значення, що вплинув на воєнно-політичний розвиток регіону, був арабо-ізраїльський конфлікт, до якого у різні часи були безпосередньо залучені країни, що належали до різних цивілізацій. Він є джерелом та каталізатором майже всіх інших конфліктів Близькосхідного регіону.

Міжнародний, міжцивілізаційний аспект полягав у тому, що, враховуючи значення цього регіону, у конфлікт з самого початку було втягнуто зовнішньорегіональні, в тому числі і європейські держави.

На сучасному етапі регіон лишається ареною конфліктів двох типів. Конфліктами, спричиненими внутрішніми суперечностями близькосхідних країн (арабо-ізраїльськими та арабо-іранськими суперечностями, ситуацією в іракському та турецькому Курдистані, проблемою Західної Сахари, розвитком ісламізму, конфліктами, спричиненими розмежуванням країн регіону, суперечками навколо кордонів, розподілу водних ресурсів, нафтових родовищ тощо); міжцивілізаційними конфліктами, спровокованими позарегіональними державами, які прагнули тут гегемонії через використання будь-яких місцевих дестабілізуючих чинників.

У сучасних умовах дедалі більшу роль відіграють загрози, спричинені релігійними проблемами та проблемами міжнародного тероризму. Тероризм ще у 1990-х роках стає однією з основних небезпек. Після подій 11 вересня 2001 року виникла нова ситуація у сфері безпеки, політика в усьому світі не гарантує безпечного розвитку, але з інших причин, ніж у часи холодної війни. Не виникає сумніву, що це безпосередньо пов'язано з розвитком ситуації на Близькому Сході, зокрема у сфері міжцивілізаційних взаємодій. Хоча ці теракти не мали однозначної політичної мотивації, їх розглядали й у контексті близькосхідного врегулювання, палестинської проблеми, у контексті загалом конфлікту західної та ісламської цивілізацій.

Адже терористичні дії ісламських фундаменталістів, передусім проти США та Ізраїлю, спрямовані, за їх твердженнями, проти західної цивілізації в цілому. Ці події засвідчили розмивання кордонів між внутрішнім та міжнародним порядком.

Близький Схід здавна був і залишається одним із вибухонебезпечних регіонів світу. В країнах Близького Сходу використання військової сили було традиційним інструментом забезпечення внутрішньої політичної стабільності. Це пов'язано з домінуванням там авторитарного характеру державної влади. У політичному плані цей регіон виділявся багаторічним міждержавним суперництвом регіональних «центрів сили» – Ізраїлю та арабських країн. Крім того, тривало протистояння арабських країн, Іраку та Ірану, Ірану та Саудівської Аравії, Іраку та Саудівської Аравії, арабських країн та Ірану, що також відіграло важливу роль у розстановці там політичних сил.

У відносинах між країнами регіону існує низка непорозумінь, кожна з них розглядає сусідні країни як потенційне джерело загрози.

Для більшості країн притаманний складний комплекс внутрішніх проблем, що пов'язаний, з одного боку, із незавершеністю процесу формування націй та національних держав, а з іншого боку, з нерівномірністю розвитку як у масштабах окремої країни, так і регіону в цілому, внаслідок нерівномірного розподілу природних ресурсів, передусім нафтових та водних. Нерівномірність розвитку має декілька вимірів: економічний, геоекономічний (розміщення виробничих сил), етнічний (розподіл національних багатств між різноманітними етнічними групами), соціальний (розподіл багатств між класами та соціальними групами), демографічний (зростання чисельності іммігрантів, що загрожує порушенням етнічного балансу).

За даними Арабської організації праці, в 22 країнах арабського світу загальна чисельність робочої сили становить 98 млн. осіб, з них 12 млн. – безробітні, 22 млн. – частково безробітні. Найбільша частка безробітних в Іраку (60%), Ємені (25%), Алжирі (21%), Йорданії (19%), Судані

(17%), Марокко та Лівані (15%), Тунісі (12%), Єгипті (9%). Неписьмених серед арабів – 60 млн. Водночас до складеного журналом «Форбс» переліку мільярдерів увійшло 11 арабів, із них 8 – із Саудівської Аравії, по одному з ОАЕ, Кувейту та Лівії [11]. Особливе значення має нафтовий фактор, оскільки роль нафти в економіці країн надзвичайно важлива.

Сукупність таких проблем та суперечностей у країнах регіону може призвести до переростання внутрішніх конфліктів у міжнародні.

Самостійне місце у переліку дестабілюючих чинників займає гонка озброєнь, яка пов'язана з проблемою неконтрольованого поширення ядерних та інших видів зброї масового знищення. Схильність країн Близького Сходу до застосування сили як засобу забезпечення національної та регіональної безпеки є одним з головних чинників нарощування озброєнь. На Близькому Сході виникла специфічна геополітична зона з високою концентрацією озброєнь та наявністю комплексу кризових та конфліктних ситуацій. Гонка озброєнь у регіоні відзначається високими темпами, технологічним вдосконаленням та ускладненням систем озброєнь (так звана «технологічна» гонка озброєнь призводить у багатьох випадках до фактичного усунення різниці між звичайними видами озброєнь та зброєю масового ураження), наявністю тактичних та стратегічних видів наступальних озброєнь, можливістю створення ядерних озброєнь.

Нові проблеми виникають також у зв'язку з конкурентною боротьбою за економічне лідерство між країнами Близького Сходу. Економічні й економічно мотивовані чинники, такі як прикордонні суперечки щодо розподілу територіальних вод, використання водних ресурсів та видобутку корисних копалин, можуть стати додатковим джерелом внутрішніх регіональних конфліктів та дестабілізувати ситуацію в регіоні.

Проте, незважаючи на зростаюче значення економічних та економічно мотивованих чинників у сучасних міжнародних відносинах, чималий вплив на стан та перспективи міжнародної безпеки справля-

ють воєнно-політичні чинники. Не викликає сумніву, що найважливішими серед них є арабо-ізраїльське протистояння, арабо-ізраїльські та арабо-іранські суперечності, міжарабські відносини, забезпечення стабільності існуючих політичних режимів, прискорення неконтрольованого зростання військових потенціалів країн регіону.

Наявність багатосторонньої системи безпеки на Близькому Сході, яка була б спрямована на нормалізацію відносин між арабськими країнами та Ізраїлем, мала б позитивний вплив на регіональне співробітництво та міжцивілізаційні відносини.

Таким чином, у міжнародних відносинах XXI ст. все більшого значення набуває релігія як важлива детермінанта міжнародних процесів. Зіткнення цивілізацій відбувається вже сьогодні і має загрозливий характер, оскільки зачіпає економічні, політичні та інтеграційні аспекти міжнародної системи в цілому.

Прослідкувати важливість ролі релігії у міжнародній політиці можна на прикладі країн Близькосхідного регіону, де сьогодні все більшого поширення набуває ісламський фундаменталізм. Фундаменталізм, як спрощена, узагальнена концепція повернення до витоків стає дуже популярною серед ісламського маргінального суспільства через низку економічних та соціальних чинників. Релігія на Сході відіграє велику роль, тому визначальною рисою є ісламізація внутрішніх та зовнішніх політичних процесів країн Близького Сходу.

Саме ці процеси в ісламі ускладнюють налагодження ісламо-християнського діалогу. Проте сьогодні вже виробляється спільна стратегія трансатлантичного співтовариства у регіоні Близького Сходу і Північної Африки. Вона має бути врахована при опрацюванні завдань близькосхідної політики України. Взаєморозуміння і діалог можливі, але вони не спонтанні, а є результатом спільних зусиль, компромісів, культурної та релігійної толерантності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геллнер Э. Посттрадиционные формы в исламе: бега и торговля, голоса избирателей и арахис // <http://magazines.russ.ru/nz/2002/6/hell-pr.html>

2. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій? // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – №1-2.
3. Юргенсмейер М. Новая холодная война? Религиозный национализм в столкновении со светским государством // www.liberal.ru/article.asp?Num=40
4. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. – М.: Международные отношения, 2003. – С.3.
5. Ibid. – С.7.
6. Ibid. – С.8.
7. Зотов В.Д. Цивилизации в XX веке: конфликты и война или диалог и сотрудничество? // Социально-гуманитарные знания. – 2004. – №3. – С.30.
8. Фадеева И. Демократия в мусульманском мире. Реальность и перспективы // Азия и Африка сегодня. – 2001. – №8. – С.2.
9. Богомолов О. Політичний іслам // Політика і час. – 2003. – №12. – С.53.
10. Шепелев М.А. Теорія міжнародної політики. – К.: Вища школа, 2004. – С.258.
11. Суботин А. Арабский мир и глобализация // www.izvestia.ru/comment/article2528550/?print

Ольга Балягузова *Релігійний фактор у міжнародних відносинах (на прикладі ісламського фундаменталізму)*

У статті аналізується значення релігії як важливого чинника міжнародних відносин. Автор намагається узагальнити та класифікувати теоретичні відомості про релігійну детермінанту та дослідити її практичне значення для сучасної системи міжнародних відносин на прикладі ісламського фундаменталізму.

Ключові слова: релігія, міжнародні відносини, іслам, ісламський фундаменталізм, релігійний фактор, джихад.

Ольга Балягузова *Религиозный фактор в международных отношениях (на примере исламского фундаментализма)*

В статье анализируется значение религии как важного фактора международных отношений. Автор старается обобщить и классифицировать теоретические сведения о религиозной детерминанте и исследовать ее практическое значение для современной системы международных отношений на примере исламского фундаментализма.

Ключевые слова: религия, международные отношения, ислам, исламский фундаментализм, религиозный фактор, джихад.

Olga Baljaguzova *The religious factor in the international relations (by the example of Islamic fundamentalism)*

In the article the value of religion is analysed as an important factor of international relations. The author tries to generalize and to classify theoretical information about religious determinant and to probe its practical value for the modern system of international relations on the example of Islamic fundamentalism.

Key words: religion, international relations, Islam, Islamic fundamentalism, religious factor, jihad.

Рецензенти:

Войналович В.А. – д.пол.н., професор

Тригуб О.П. – к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 01.02.2008